

СУТНІСНИЙ АНАЛІЗ РОЗУМІННЯ

Тетяна НАДВИНИЧНА

Copyright © 2010

Постановка суспільної проблеми. Значне пришвидшення сучасного життя, зокрема постійне збільшення інформаційних потоків (радіо, телебачення, інтернет, мобільний зв'язок тощо), ставить перед загальною нові вимоги щодо їх опрацювання, осмислення та освоєння. Більшість, рятуючись від надлишку інформації, намагається сприймати її лише частково й опосередковано, надмірно не замислюючись над глибинним значенням та змістом почутого і побаченого. Практика показує, що, починаючи з навчання у школі, дитина переконана в одному: для того щоб бути успішною, потрібно, насамперед, якнайбільше запам'ятати (завчити) та отримати хорошу оцінку (соціальне схвалення). Таке ставлення до інформації пізніше переходить і в доросле життя (навчання у ВНЗ, робота, спілкування та ін.). Отримані таким чином знання мають досить сумнівну якість, оскільки найчастіше їх привласнення проходить без критичного осмислення та свідомого розуміння, яке нині набуває особливого значення, адже ефективність багатьох форм людської діяльності безпосередньо зумовлюється тим, наскільки глибоко і повно при цьому здійснюється перебіг процесу розуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавленість проблематикою розуміння представників різноманітних наукових напрямків (загальнометодологічного, логіко-філософського, лінгвістичного, психолого-педагогічного, кібернетичного тощо) дає змогу визначити її міждисциплінарний характер та зумовлює появу постійних суперечностей і концептуального розмаїття підходів. Аналіз літературних джерел показав, що найбільший інтерес для науковців-психологів становить дослідження проблеми розуміння текстів (наукових, художніх тощо) (А.В. Антонов, А.А. Брудний, Л.П. Добраєв, М.І. Жинкін, В.В. Знаков, Н.В. Чепелева та ін.) і водночас як складової мисленнєвого процесу (А.В. Брушлінський, Л.Л. Гурова, Л.П. Добраєв, В.В. Знаков, Ю.К. Корнілов, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, Г. Пирьов, С.Л. Ру-

бінштейн та ін.), а для представників філософського напрямку найважливішим є вивчення розуміння через різні форми знання та шляхом опрацювання таких категорій, як “знак”, “значення”, “зміст” і “смісл” (М.М. Бахтін, Л. Вітгенштейн, Г. Гадамер, В.С. Горський, С.С. Гусев, В. Дільтей, О.А. Івін, Г. Клаус, С.Б. Кримський, В.О. Лекторський, В.І. Мальцев, А.Л. Никифоров, Ю.А. Основін, М. Гайдеггер, Г. Фреге, Ф. Шлейєрмахер, Г.П. Щедровицький та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття. Незважаючи на те, що на сьогодні існує значна кількість праць із визначеної проблематики, все ж вона залишається відкритою. Нерозробленими, зокрема, є питання, які стосуються сутності розуміння, його зв'язків із процесом мислення, створення типології, обґрунтування функцій, а також уточнення категорійного апарату (передусім розмежування змісту та обсягу понять “смісл” і “зміст”). Достатньо цікавим та дискусійним видається і вивчення функціонування та розвитку процесів розуміння у часовому вимірі.

Формулювання цілей статті. Розглянувши поняття “розуміння” із філософсько-психологічних позицій, урахувавши підхід, що пов'язує розуміння із часовим аспектом, та проаналізувавши виокремленні В.В. Знаковим контексти, котрі використовуються загальнонауковими дисциплінами у дослідженні розуміння (методологічний, лінгвістичний, семантичний, логічний, комунікативний, когнітивний і психологічний), нами запропонована мислесхема процесів розуміння як взаємодоповнення його властивостей часового перебігу, типологічних інваріантів і функцій.

Виклад основного матеріалу досліджень. Підґрунтям нашого наукового пошукування став *сутнісний підхід*, який характеризується тим, що в основу конкретних досліджень особистості покладене уявлення про її глибинну сутність, її включеність у всезагальний зв'язок

і цілісність світу. Уявлення про сутність людини неможливо вивчити суто емпіричним шляхом, тому що це є надскладна теоретична робота, яка в ідеалі передбачає синтез релігійних, філософських та наукових підходів у цьому контексті.

Розуміння – складний поліаспектний процес, пов'язаний із великою кількістю як зовнішніх чинників, так і особистісних особливостей суб'єкта, що використовується представниками різноманітних напрямків наукових досліджень – філософії, кібернетики, психології, педагогіки тощо – для своїх упредметнень. Усе це, з одного боку, унеможливорює чітку фіксацію та однозначну інтерпретацію даного явища, а з іншого – спричиняє багатогранність його прояву у різних ситуаціях, що значною мірою ускладнює дослідницькі програми, виконання яких завершується виникненням різноманітних концепцій, гіпотез, наукових фактів.

Детальний екскурс в історію дослідження проблеми розуміння сягає початку ХІХ століття, коли пошук методів, процедур і технік, з допомогою яких здійснювалося наукове пізнання, привів науковців до розгляду останньої як методологічної категорії, яка достатньо довго вважалася традиційною (В. Віндельбандт, В. Дільтей, В. Шлегель, Ф. Шлейєрмахер та ін.), пізніше набула статусу онтологічної (Г. Гадамер, П. Рікьор, М. Гайдеггер та ін.) та розглядалася як основна умова буття. Хоча дане питання переважно вивчалось в контексті феноменологічних досліджень (Е. Гусерль), аналітичній (Л. Вітгенштейн) та інтерпретуючій (Ф. Нітше) філософіях, однак сам термін “розуміння” не мав статусу наукового аж до того моменту, коли його обґрунтував та надав йому категорійного статусу Ф. Шлейєрмахер. Він був представником так званого *герменевтичного напрямку*, тобто теорії про передумови, можливості та особливості процесів розуміння в контексті тлумачення релігійних та античних текстів, а його підґрунтям вважалася інтерпретація [6]. (Механізми розуміння “Я” – “Я-інший” відображають форми опосередкованого ставлення у рамках міжособистісної комунікації) [30]). Але і в самій герменевтичній традиції розуміння пояснювалося авторами по-різному. Так, наприклад, В. Дільтей трактував його як ключ до пізнання історії і наявного соціального буття і вважав, що таке розуміння можливе лише через співпереживання і порозуміння [21]. Разом з тим Ф. Шлейєрмахер як прихильник названого напрямку дослід-

жень вважав, що розуміння полягає у спроможності проникнути у внутрішній світ автора тексту, а можливість й ситуативна актуальність цього процесу забезпечуються схожістю та унікальністю людських індивідуальностей [5]. Саме такий підхід став початковим етапом, що знаменував перехід від герменевтики як мистецтва тлумачення біблійних текстів до проблеми мови загалом.

Та якщо класична філософія пояснює процеси розуміння через різні форми знання (розуміння як проблема знання про знання [1; 4]; розуміння – це певна форма відтворення об'єкта у знаннях, яка виникає в суб'єкта у процесі пізнавальної взаємодії з навколишнім світом [22; 28]; розуміння і знання – якісно відмінні поняття [2; 12] та ін.), то у психології їх трактують у контексті аналізу всіх психологічних аспектів взаємодії людини з предметним довкіллям – сприймання, пам'яті, мовлення, мислення, усвідомлення тощо, коли розуміння предметно постає як атрибут будь-якого рівня пізнання, спілкування; однак найпоширенішим є аналіз процесів розуміння як мисленнєвого процесу (С.Л. Рубінштейн [23; 24], Г.С. Костюк [15], Л.Л. Гурова [9; 10], Ю.Б. Гіпенрейтер [7], В.В. Знаков [13], В.О. Моляко [19], А.Б. Коваленко [14], Л.А. Мойсеєнко [18] та ін.).

Скажімо, С.Л. Рубінштейн стверджував, що механізм розуміння такий самий, як і механізм мислення, а його вислів: “Мислити людина починає, коли в неї з'являється потреба що-небудь зрозуміти”, – став аксіомою для багатьох інших учених [23]. Його свого часу підтримав і видатний український психолог Г.С. Костюк, котрий писав: “Розуміння як процес – це і є перебіг мислення, спрямований на розв'язання завдань, що стоять перед собою. Немає підстав розглядати розуміння як особливий процес, окремий від мислення” [15, с. 72]. Відтак із цього погляду розуміння – специфічно збагачений мисленнєвий акт, який найяскравіше виявляється під час розв'язування складних завдань чи задач, що постійно постають перед людиною у безупинному плінні її повсякдення.

В.В. Знаков виокремлює сім контекстів, що використовуються загальнонауковими дисциплінами у дослідженні розуміння, – методологічний, лінгвістичний, семантичний, логічний, комунікативний, когнітивний і психологічний [13]. Так, розуміння в контексті *методологічного підходу* – процедура витлумачення досліджуваного явища, його інтерпретація з допомогою по-

нять і фактів даної наукової галузі, результатом чого є знаходження коректних підходів для його опису. Натомість основний акцент розробки проблеми розуміння у рамках *когнітивного напрямку досліджень* робиться на встановленні співвідношення між структурою об'єкта розуміння – найчастіше тексту – і тими знаннями, які використовуються суб'єктом для отримання уявлень про об'єкт і визначають характер його інтерпретації. Цей підхід передбачає аналіз організаційної структури знань особи, з якими співвідносяться події тексту (з так званими мікроструктурами), і саме характер структурної побудови знань і вміння оперувати ними уречальнюють розуміння. У контекст даного підходу вписуються також і роботи Д. Бренсфорда та його співавторів, які вважали, що для настання розуміння потрібні не лише знання, а й їх актуалізація у форматі його перебігу.

Якщо прихильники *семантичного підходу* розглядають розуміння як результат інтерпретації відношень, яке настає тоді, коли суб'єкт усвідомлює, про яку ситуацію мовиться і як її уявляє той, хто говорить, то *лінгвісти* витлумачують його як своєрідний підсумок трансформації поверхової структури речення у глибинну репрезентацію, що утворюється із простих конструкцій. Щодо комунікативних аспектів дослідження даної проблематики, то наукові пошукування тут зводяться до аналізу специфічної активності суб'єкта, котра спрямована на визначення цілей партнера й уживуваних ним правил спілкування, а також на формування ставлення до даного партнера.

Прихильники *функціонального підходу*, зокрема А.А. Брудний [3], розглядають розуміння з погляду функцій, яке воно може виконувати, а саме: когнітивної, що полягає в організації розрізнених знань у систему, регуляторної, що зводиться до прогнозування наслідків власних дій на основі досвіду спілкування з людьми, знань, норм і цінностей суспільного буття, та ідеологічної, що передбачає формування переконань, пов'язаних із політичним життям суспільства. О.М. Харитонов [26] стверджує, що потреба в розумінні виникає у ситуації, коли треба здолати “розрив у знаннях”, а саме при інтерпретації, перекладі і діалозі, тобто при створенні взаємоадекватного уявлення про обговорюваний об'єкт, оскільки сама суть процесу розуміння зберігається тільки в умовах неспівпадання індивідуальних контекстів.

Таким чином, узагальнюючи вищезазначене, очевидно, що “при когнітивному і семантичному підходах підкреслюється обумовленість

розуміння структурами об'єктивної реальності, при лінгвістичному... – структурою мови, що слугує узагальненому відображенню цієї реальності, а для представників методологічного і комунікативного підходів найважливіше – детермінація розуміння з боку процедур, які беруть участь у формуванні діалогу між учасниками спілкування, котрі забезпечують узгодження поглядів на об'єкт розуміння” [13, с. 20].

Подальший аналіз наукової літератури показав, що багато психологів-дослідників (А.В. Антонов, В.Г. Андросюк, А.А. Брудний, Л.Л. Гурова, В.В. Заков, С.Д. Максименко, Л.А. Мойсеєнко, В.О. Моляко, А.В. Фурман, Н.В. Чепелева, І.С. Якиманська та ін.) стверджують, що розуміння є центральним компонентом *внутрішнього прийняття* [20]. Зокрема, А.Б. Коваленко, виходячи із положень Г.С. Костюка і С.Л. Рубінштейна, визначає розуміння як мислинневий процес, сутність якого полягає в оперуванні наявними у суб'єкта знаннями та досвідом задля смислового аналізу інформації [14, с. 125], доводить, що основним його критерієм є осягнення прихованого *смыслу задачі*, який, на противагу “змісту задачі”, що відображає об'єктивну характеристику об'єкта розуміння, визначається як такий, що переводиться суб'єктом на мову його внутрішніх смислів, а тому формулюється у поняттях останніх. Водночас *смысл задачі* трактується як “цілісна модель проблемної ситуації, описаної у вигляді задачі, яка виникає у суб'єкта у процесі розуміння” [14, с. 114]. Водночас дослідниця виокремлює три основних структурних компоненти даного процесу – когнітивний, операційний і регулятивно-особистісний та розкриває їх психологічний зміст. Продовжуючи думку, Л.А. Мойсеєнко зауважує, що “відбір потрібних знань також забезпечує настання розуміння. Зокрема, у процесі розв'язування задач знання відбираються поетапно (відповідно до мікроетапів пошуку розв'язку), щоразу зіставляються з умовою й вимогою задачі і на цій основі селекціонуються, а сама задача переформулюється” [18, с. 103].

Загалом поняття “смысл” є ключовим у дослідженні проблематики розуміння. На противагу психологічному підходу, філософи притримуються дещо іншої позиції. Так, представники герменевтичного напрямку використовують запозичений у Е. Гуссерля термін “*смыслопородження*” (смыслоформування), який інтерпретують як реалізацію *смыслу* людської життєдіяльності у конкретних ситуаціях і подіях, особистісних актах чи міжособистісних

взаємостосунках. У цьому разі герменевтику цікавить людина, котра живе не стільки в об'єктивному світі, скільки у просторі історії і культури, у світі соціально-історичних цінностей та особистісних смислів. Щоб зрозуміти конкретну особу потрібно прояснити умови її життя і звички, думки та отримані нею знання, творчі устремління, до яких вона прагне, а також глибинне підґрунтя її бажань і мотивів. А для цього важливо відшукати суто індивідуальне у смисловому полі соціально-історичних установок і цінностей конкретної культури [30].

Узагальнення основних герменевтичних поглядів Х.-Г. Гадамера [6] на проблематику розуміння дає підстави підкреслити таке:

– мета розуміння – активізація людиною власних мислепроцесів через формування діалогової системи “запитання – відповідь”, під час реалізації якої інтерпретація тексту стає продуктивною, творчою стороною досвіду розуміння, механізмом “вписування” людини у соціокультурні умови її існування; відтак саме діалог – основа смислоформування, яке виконує функцію ініціатора розуміння;

– розуміння – не акт і не продукт мислєдїяльності, а привід для роздумів над текстом, у процесі якого здійснюється самоствердження інтерпретатора, а також формується “Ти-досвід”;

– розуміння – категорія, яка дає змогу людині бути самою собою, відділитися від загальнородового і стати єдиним та унікальним творцем нового смислу, нового часопростору; звідси незворотність й одиничність розуміння, основою якого є “герменевтичний досвід”;

– герменевтичний досвід будь-якої людини – реальність, що відбулася, тобто об'єктивно освоєна дійсність, принципова відкритість світу та постійне її навчання в нього.

Отож філософські погляди Х.-Г. Гадамера як найбільш яскравого представника герменевтичного підходу полягають: а) у перетворенні традиційної методології розуміння у його онтологію, б) у постановці проблеми про смисл буття як прочитання його в новому контексті та в) у закріпленні в філософії терміна “герменевтичний досвід”, у якому відображається сутнісна відкритість людини світу й організується перебіг побудованого на ній процесу смислоформування.

Подальші пошукування в контексті заданої проблематики доводять, що найповніше та різноаспектно співвідношення поняття “смисл” та “зміст” розглядаються у рамках *мислєдїяльної онтології*, розробленої Г.П. Щедровицьким [29]. Зокрема, філософ розглядає смисл

у контексті цілого комплексу супутних понять, таких як “діяльність”, “ситуація”, “поняття”, “текст”, “комунікація” та визначає його як “смисл діяльнійснї ситуації”, що дозволяє щось зробити, побудувати план дій, щось отримати; до того ж смисл дає змогу утримувати цілісність ситуації навіть коли та реально розпадається; він створює єдність ситуації діяльності “до” наявності діяльності, себто до того, як вона здійснюється, утримує цілісність цієї ситуації, розширюючи її у просторі і часі.

Таким чином, смисл – це система зв'язків між елементами ситуації, яка завжди виконує організуючу, проектну та перетворювальну для діяльності функції і тому суб'єкт, задавши, створивши визначені смисли, “може змінити бачення ситуації, мету та межі своїх діянь. Відтак Г.П. Щедровицький стверджує, що як смисл є специфічним утворенням діяльності, так і навпаки – на діяльність накладається вимога *осмисленості*. Саме наявність смислу відрізняє мислєдїяльність від автоматизованих дій.

Підтримуючи методологічний підхід Г.П. Щедровицького, проблематика розуміння активно розробляється науковою школою професора А.В. Фурмана. Так, Анатолієм Васильовичем спочатку була запропонована теоретична модель соціального (освітнього) розуміння [17], яка фіксує фази, ступені, доміанти, етапи, засадничі психокультурні процеси і механізми його циклічного перебігу, яка пізніше набула вигляду методологічної *біциклічної моделі організації процесів розуміння*. Виокремлюючи етапи розуміння – змістове (значеннєве), смислове, особистісне, антиципуюче (передбачувальне); фази – інтелектуальне (сприймання, пам'ять, мислення, научіння), рефлексивне (переживання, прийняття, збагачення, учіння), діяльне (уявлювання, анципація, поширення, володіння), духовне (креативність, внутрішня свобода, любов, творення) та два рівні розуміння – буденний (“розуміння в бутті”) та духовно-спонтанний (екзистенційне високомисленнєве осягнення буття), основним критерієм правильності чи неправильності розуміння автор, наслідуючи Георгія Петровича вважає *дію*: “Тільки тоді, коли людина починає діяти, вона з допомогою рефлексії з'ясовує, адекватно чи неадекватно зрозуміла, тому що у самому розумінні немає відмінності між правильним і неправильним, ця відмінність визначається осмисленою дією”.

Воднораз він указує на принципову відмінність таких засобів, що забезпечують перебіг таких складових розуміння, як *значення і смисл*

1 – МИНУЛЕ:**розумове (інтелектуальне)
розуміння**

(впізнання, відтворення,
використання досвіду минулих
подій); виконує
значеннєво-змістову функцію

2 – ТЕПЕРІШНЄ:**рефлексивне розуміння**

(переосмислення, переживання,
прийняття) виконує
ідентифікаційну функцію

4 – ВІЧНЕ**духовне розуміння**

(спонтанно-креативне);
(творення власних смислів
буття, креативність) виконує
смислотворчу функцію

3 – МАЙБУТНЄ:**Антиципуюче розуміння**

(прогнозування,
передбачення); виконує
регуляторну функцію

Рис.

Мислєсхема процесів розуміння як взаємодоповнення його властивостей часового перебігу, типологічних інваріантів і функцій

[16], коли перше розкодовується, набувається, конструюється, а другий – породжується, відкривається, твориться [25, с. 11].

Беручи до уваги усе вищезначене, а також підхід, що пов'язує розуміння із часовим аспектом [2], нами запропонована мислєсхема процесів розуміння як взаємодоповнення його засадничих властивостей, типів і функцій (рис.).

Основоположним підґрунтям нашого дослідження стала категорія “вітакультурний час” [8, с. 133], яка вивчається у психології не з об'єктивних, а із суб'єктивних позицій (час, як такий, що переживається, ...знаходиться не у фізичному світі, а в особі [27]). Як зауважує з цього приводу О.Є. Гуменюк: “Метрика і топологія часу, котрий переживається, легко відстежується в будь-якому внутрішньому акті. Отож час – фундаментальна складова усієї відображувально-поведінкової взаємодії людини із навколишнім світом” [8, с. 134]. Відтак розуміння – специфічний психічний процес мислєдїяльності особистості, функціонування якого безпосередньо пов'язане із відчуттям плинності часу, котрий переживається кожним у потоці переходів від *вічного* (творення власних смислів буття, креативність) та *майбутнього* (духовність-пізнання) через *теперішнє* (цінніс-вчинок) у *минуле* (знання-поведінка-діяльність).

Розглядаючи особливості функціонування розуміння у часовому вимірі, зокрема враховуючи тезу про те, що “час, який переживається особою, лине ...і про це людина дізнається із власного досвіду” [27, с. 5], важливо відзначити саме роль минулого у цьому процесі. Більшість науковців погоджуються із твердженням,

що наявний у суб'єкта життєвий досвід – одна із основних умов успішності настання розуміння. Набуття ж останнього відбувається через так зване *занурення* у певні пласти соціокультурного досвіду (А.В. Фурман), головно для того, щоб “...істотно збагатити, зважаючи на повноту самореалізування свого позитивного розумового та особистісного потенціалу, індивідуальний досвід особи новими контекстами і модусами значень і смислів, що освоюються нею у процесі переходу від інтелектуального розуміння до духовного” [25, с. 5].

У даному аналітичному форматі надзвичайно цікавими видаються погляди все того ж Х.-Г. Гадамера [6], який окремим аспектом власних досліджень процесів розуміння вважає вивчення пересуду (російською “*пред-рассудок*” – пред-рассудок) як попереднього розмірковування (“*рассуждение*”), котре становить підґрунтя їх перебігу. На протигагу традиційному трактуванню пересуду як чогось хибного і суб'єктивного філософ пропонує розглядати його як такий, що не перешкоджає розумінню, а сприяє йому. Він укорінений у традиції, культурі, соціальних нормах і цінностях, стандартах стилю життя, тому знати і розуміти його означає розуміти час, у якому жив чи живе “об'єкт розуміння”. Завдяки цьому забезпечується творення єдиного смислового континууму між інтерпретатором та інтерпретовувачем. Теза Х.-Г. Гадамера “Немає беззасновкового мислення, немає безпересудного розуміння” стала основною у його роботі “Істина і метод”, що написана в 1960 році. Відтак пересуд – не хибна догма, яка заважає особистості розвиватися, а важливе підґрунтя набуття індивідуального

досвіду, яке, своєю чергою, є основною умовою настання швидкого та правильного розуміння.

Та яким би не було минуле у суб'єктивному досвіді особи, творення майбутнього і тим більше вічного, все ж неможливе без теперішнього, основу якого становить *рефлексія*, яка слугує основним критерієм теоретичного мислення і вказує на її здатність виділяти та аналізувати способи власної діяльності та співвідносити їх з наявною ситуацією, а тому закономірно форматує актуальне обстоювання вчинкових цінностей [8, с. 136].

Отже, в особистості є змога з допомогою розуміння “долучитися до групового зреалізування взаємоспрямованих механізмів занурення у найзмістовніші пласти соціокультурного досвіду і водночас до вивільнення їх обмежень в актах самопізнання, самовизначення, самотворення й самоздійснення... з орієнтацією від чергового переважання спочатку процесів пам'яті, навчіння, мислення і добування (пошукування), потім переживання, збагачення, уявлювання, прийняття і поширення, й насамкінець – внутрішньої свободи, креативності, спонтанності і творення” [25, с. 5].

ВИСНОВКИ

1. Сучасний стан дослідження проблематики розуміння вказує на те, що вона більше не пов'язується ні зі способом пізнання чи пояснення, ні з психологічними процесами. Розуміння все більше вивчається як спосіб існування людини, що виходить за межі локальних інтерпретацій і сягає сутнісних основ життя.

2. Класична філософія пояснює процеси розуміння через різні форми знання і шляхом аналізу таких категорій, як “знак”, “значення”, “зміст” і “смысл”. Натомість психологія вивчає процеси розуміння переважно в контексті перебігу мислення.

3. Розуміння – це складна аналітико-синтетична діяльність мозку, спрямована на розкриття внутрішньої сутності об'єктів, на усвідомлення зв'язків, відносин, залежностей, які у ній відображаються. Його засадничою умовою є наявність достатніх знань та життєвого досвіду, які відіграють роль ключових моментів у розгортанні даного процесу, а його основним критерієм – дія як словесно сформульована думка, що фіксує знання істотних ознак об'єкта чи явища.

4. Смысл – це система зв'язків між елементами ситуації, яка завжди несе організуючу, проектну і перетворювальну для діяльності

функцію, коли суб'єкт, актуалізувавши чи створивши потрібні смисли, змінює саму ситуацію, визначає мету та межі своїх діянь. Саме наявність смислу відрізняє діяльність (і мислєдіяльність) від автоматизованих дій.

5. Розуміння – категорія, у якій час постає як безперервний відсторонений процес, який особливим чином поєднує минуле, виражене у традиції, та вічне, що полягає у творенні власних смислів, які для наступних поколінь стануть тим самим колективним несвідомим (К.Г. Юнг) і передумовою творення вже нових, щойно “відкоректованих” привласнених смислів.

1. Автономова Н. С. Еще раз о понимании // Загадки человеческого понимания. – М.: Политиздат, 1991. – С. 265–276.

2. Баткин Л. М. Два способа изучать историю культуры // Вопросы философии. – 1986. – №12. – С. 110–112.

3. Брудный А.А. Понимание и текст // Загадка человеческого понимания. – М.: Политиздат, 1991. – С. 114–148.

4. Быстрицкий Е. К., Филатов В. П. Теория познания и проблема понимания // Гносеология в системе философского мировоззрения. – М.: Политиздат, 1983. – С. 273–304.

5. Габитова Р. М. Универсальная герменевтика Фридриха Шлейермахера // Герменевтика: история и современность. – М.: Мысль, 1985. – С. 61–96.

6. Гадамер, Х.-Г. Истина и метод / Пер. с нем.; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. — М.: Прогресс, 1988. — 704 с

7. Гиппенрейтер Ю. Б., Петухова В. В., Спиридонов В. А., Фаликман М. В. Психология мышления / ред. Спиридонова В. Ф., Передонова В. А. – М.: АСТ Астрель, 2008. – 260 с.

8. Гуменюк О.Є. Психологія впливу: [монографія] // Оксана Євстахіївна Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 304 с.

9. Гурова Л.Л. Процессы понимания в развитии мышления // Вопросы психологии. – 1986. – № 2. – С. 126–137.

10. Гурова Л.Л. Процесс понимания в мышлении, общении и практической деятельности // Мышление, общение, практика. – Ярославль: ЯГУ, 1986. – С. 97–108.

11. Гусев С.С., Тульчинский Г.Л. Проблема понимания в философии. – М.: Политиздат, 1985. – 192 с.

12. Загадка человеческого понимания. – М.: Политиздат, 1991. – 351 с.

13. Знаков В. В. Понимание в познании и общении. – М.: Изд-во РАН Института психологии, 1994. – 237 с.

14. Коваленко А. Психологія розуміння творчих задач / Алла Коваленко // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 110–128.

15. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.

16. Кубасевський М., Фурман А. Методологування

як засіб розуміння смислу // Психологія і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 47 – 57.

17. Модульно-розвивальна система як соціокультурна організація // Психологія і суспільство: Спецвипуск. – 2002. – № 3–4. – 292 с.

18. *Мойсєнко Л.А.* Психологія творчого математичного мислення. [монографія] // Лідія Анатоліївна Мойсєнко. – Івано-Франківськ: Факел, 2003. – 482 с.

19. *Моляко В.О.* Психологічна готовність до творчої праці. – К.: Знання, 1989. – № 9. – 44 с.

20. *Надвичнича Т.Л.* Психологічне проектування вчителем системи навчальних задач: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. “Вікова та педагогічна психологія” / Тетяна Лонгівна Надвичнича. – Тернопіль, 2009. – 286 с.

21. *Одурев С.Ф.* Герменевтика и описательная психология в “Философии жизни” Вильгельма Дильтея // Герменевтика: история и современность. – М.: Мысль, 1985. – С. 97 – 120.

22. *Ракигов А.И.* Понимание и рациональность // Вопросы философии. – 1986. – №7. – С. 69 – 73.

23. *Рубинштейн С.Л.* О мышлении и путях его исследования. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 147 с.

24. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии. – М.: Наука, 1940. – 596 с.

25. *Фурман А.В.* Біциклічна модель організації процесів розуміння // Вітакультурний млин. – 2008. – Модуль 8. – С. 4 – 12.

26. *Харитонов А.Н.* Переопосредование как аспект понимания в диалоге // Познание и общение. – М.: Прогресс, 1988. – С.52 – 63.

27. *Цуканов Б.И.* Время в психике человека: Монография. – Одесса: Астропринт, 2000. – 220 с.

28. *Швырев В.С.* Понимание в структуре научного сознания // Загадки человеческого понимания. – М.: Изд-во полит. лит., 1991. – С. 8 – 24.

29. *Щедровицкий Г.П.* Избранные труды / Ред.-сост. А.А. Пископель, Л.П. Щедровицкий. – М.: Школа культ. политики, 1995. – 760 с.

30. Psylib.org.ua/books/suvan01/txt10.htm.

АНОТАЦІЯ

Надвичнича Тетяна Лонгівна.

Сутнісний аналіз розуміння.

У статті розглянуто категорійне поняття “розуміння” із філософсько-психологічних позицій, проаналізовано

основні контексти, котрі використовуються загальнонауковими дисциплінами у його дослідженні. У контексті мислєдїяльнїсної онтологїї здїйснена спроба розмежувати сутнїсне наповнення понять “зміст” і “смісл”. Запропонована мислєсхема процесів розуміння як взаємодоповнення його властивостей часового перебігу, типологічних інваріантів і функцій.

Ключові слова: розуміння, зміст, смісл, внутрішнє прийняття, сутнісний підхід, герменевтика, мислєдїяльнїсна онтологїя, вітакультурний час.

АННОТАЦИЯ

Надвичнича Татьяна Лонгиновна.

Сущностной анализ понимания.

В статье рассмотрено категориальное понятие “понимание” с философско-психологических позиций, проанализированы основные подходы, которые используются общенаучными дисциплинами в его исследовании. В контексте мыслєдїяльнїсної онтологїї осуществлена попытка разграничить сущностное наполнение понятий “содержание” и “смысл”. Предложена мыслєсхема процессов понимания как взаимодополнение его свойств временной динамики, типологических инвариантов и функций.

Ключевые слова: понимание, содержание, смысл, внутреннее принятие, сущностный подход, герменевтика, мыслєдїяльнїсна онтологїя, вітакультурное время.

ANNOTATION

Nadvynychna Tetiana.

Substantial Analysis of Comprehension.

In the article the categorical notion “comprehension” from the philosophic-psychological positions is considered, the main contexts which are used by general-scientific disciplines, are discussed. In the context of reasoning ontology the effort has been made to distinct between the notions “content” and “sense”. The reasoning scheme of the processes of comprehension as mutual supplementation of its peculiarities of time course, typological invariants and functions has been presented.

Надійшла до редакції 12.10.2010.